

Jazyk a písmo v indické tradici

Ondřej Šefčík

Ústav jazykovědy a baltistiky FF MU

sefcik@phil.muni.cz

Je pozoruhodné, že v tradici tak založené na praktickém využívání a teoretické popisu jazyka, jako je ta starověká indická, se prakticky nesetkáváme s mytickým rozměrem jazyka.

Existuje pravda hymnus na božskou Řeč (stind. *Vāc-*) v Rgvédu (RV 10, 125), je to však doklad izolovaný (po jednom hymnu na sebe mají ve Rgvédu i kostky a bečení žab).

Pozoruhodný, přesto však izolovaný je pak mýtus (v Šatapathabráhmaně) o tom, jak asura (něco jako obr v severských mýtech) jménem Tvaštar byl odhodlán magicky predisponovat svého syna jako zkázu hromovládného boha Indry (protikladu severského Thora). Při patřičné oběti však sousloví *indraśatrur varhasva* vyslovil nikoliv s přízvukem na druhé části kompozita *indraśatrur*, kdy by kompozitum bylo determinační ve významu „Indrův zhoubece“, ale s přízvukem na části první, kdy je kompozitum posesivní ve významu „Ten, kdo má Indru za zhoubece“. Takto ovšem byl Tvaštarův syn Vrtra neodvratně odsouzen ke zkáze Indrovým hromoklínem. Toto je pak jeden z mála dokladů na mýtickou funkci jazyka jako předmětu.

Už z mýtického příběhu vidíme, že staří Indové¹ přikládali mimořádný význam jednak oběti jako náboženskému úkonu, který musel být prováděn přesně, jednak jazyku, ve kterém se oběť konala.

Tento jazyk byla staroindičtina, přičemž v živé podobě je dochována ve čtyřech védských památkách (Rgvédu, Sámávédu, Jadžurvédu a Atharvavédu).

Tyto památky byly tradovány ústně, včetně pozdějších textů, výkladů a dalších textů.

Při védské oběti (blízké svým charakterem obětem, jak je známe od jiných národů, tj. krvavé žertvy a úlitby opojných nápojů) pak recitovali posvátné texty specializovaní kněží, znalec Rgvédu hótar, znalec Sámávédu utgátar, znalec Jadžurvédu adhvarju a specializovaný kněz bráhman pak dohlížel a opravoval případné chyby. Atharvavéd obsahuje texty k domácím obřadům.

¹ Staří Indové, neboli Árvjové, indoevropské etnikum, nejbližší příbuzní v Íránu. Příchod do Indie cca kolem 1600 př. K. Z jejich jazyka vznikly postupně jazyky středoindické (prákrty, Páli) a z těch pak novoinické (hindština, bengálština, paňdžábština, sinhálština, maráthština atd.) většinou používané v severní a střední Indii, Pákistánu, Bangladéši a na Ceylonu.

Problém, kterému indiští kněží začali čelit, byl, že jazyk véd se začal přirozeným svým vývojem odlišovat od jazyku védských památek. Z tohoto problému existovala dvě možná řešení – první by bylo upravit texty Véd do modernějšího jazyka, druhé zachovat texty v nedočené podobě cizího a sekundárně učeného jazyka. Zvítězila druhá možnost, přičemž první vzhledem k rigidnosti védského kultu v praxi ani nepřípadala v úvahu.

Zachování textu véd a nutnost jeho přesného uchování, přesného zopakování a přesného vyložení pak vedla ke vzniku indické gramatické tradice.

První částí tradice, kterou známe, jsou fonetické příručky (*prāṭiśākhā-*), které zaznamenávaly přesnou výslovnost védských textů.

Druhou částí pak byly glosáře (*nighaṇṭu-*), praktické slovníky k védským textům.

Třetí částí, vrcholnou svým stylem, je vlastní gramatika (*vyākaraṇa-*).

Až v tomto okamžiku můžeme tedy hovořit o sanskrtu (*saṃskṛta-*), tj. jazyku sestaveném (*kar-* = kořen „dělat“ v redukovaném stupni, *sam-* = „s, dát dohromady“, *ta-* = „participium pasivní préteritní“). Sanskrt tedy znamená takový jazyk, který se řídí danou gramatikou. Zde nelze rozebírat, jak se sanskrtská gramatika liší od gramatiky přirozeného jazyka védštiny, obecně platí, že jde o nepatrně zjednodušenou védskou gramatiku, doplněnou několika okrajovými gramatickými jevy, vzniklými patrně pod vlivem středoindických jazyků.

Staroindičtina tedy je jednak védština (živý jazyk védské doby) a sanskrt, umělý jazyk středoindické epochy. Poměr je tedy přibližně stejný jako mezi klasickou a středověkou latinou.

Objevení staroindičtiny Evropany na konci 18. století bylo mimořádným impulsem pro rozvoj, ba samotné založení, moderní lingvistiky, jak popisné (uvidíme dále), tak i diachronní srovnávací.

Sir William Jones (1746 – 1794), soudce královského soudu v Kalkatě, na své přednášce v Royal Asiatic Society 1786 přednesl často citovaný výrok:

„The *Sanscrit* language, whatever be its antiquity, is of a wonderful structure; more perfect than the *Greek*, more copious than the *Latin*, and more exquisitely refined than either, yet bearing to both of them a stronger affinity, both in the roots of verbs and the forms of grammar, than could possibly have been produced by accident; so strong indeed, that no philologist could examine them all three, without believing them to have sprung from some common source, which, perhaps, no longer exists; there is a similar reason, though not quite

so forcible, for supposing that both the *Gothic* and the *Celtic*, though blended with a very different idiom, had the same origin with the *Sanscrit*; and the old *Persian* might be added to the same family.“

Skutečným otcem vědecké indoeuropeistiky je však až Němec Franz Bopp (1791 – 1867), který položil základy srovnávací gramatiky na vědecké základy, z nichž čerpá nejen indoeuropeistika dodnes.

Zatímco druhá část tradiční indické lingvistiky, totiž glosáře, nevybočuje z kvalit obdobných děl jinde ve světě (což neznámá, že není kvalitní úroveň!), pak indická fonetika a indická gramatika nemají konkurenci.

Indická fonetika je natolik přesná, že Evropané, kteří ji poznali na konci 18. století, jí byli uchvázeni natolik, že ji pouze přejmenovali terminologicky podle starých antických vzorů a použili tak, jak byla! Nové věci byly k tomuto indickému fundamentu fonetiky v Evropě přidávány až v druhé polovině 19. století, kdy se tento fundament stal dost zažitým, aby mohli evropští učenci přispět něčím novým a v zásadě pak tyto fundamenty tvoří základy i moderních fonetických přístupů.

V oblasti gramatiky pak nejvíce vyčnívá postava Pániniho (*Pāṇini-*) a jeho osmidílné gramatiky (*aṣṭādhyāyī*), která dodnes ohromuje svou stručností (tvrdí se, že v ní není ani hláska navíc). Skládá se souboru pravidel (3 956 pravidel = sūter), seřazených podle délky, které vykládají celou gramatiku. Takový styl je ovšem velmi hutný a jasný jen gramatikovi, proto je doplněna gramatika obsáhlými výkladovými komentáři. Mimoto je gramatika doplněna několika drobnými samostatnými výklady (jiných autorů) o fonetice, slovesných kořenech a jmenných kmenech.

Tato gramatika je zcela dokonalá a nebyla nikdy překonána. Pozoruhodné na indické tradici je to, že neexistují žádné starší gramatiky než Osmidílnka. Podle tradice prostě Pánini napsal rovnou geniální dílo, ve skutečnosti však můžeme předpokládat, že existovaly starší (a horší) gramatiky, které byly po vzniku Osmidílnky postupně zapomenuty.

Výrazem zapomenuty je míněno skutečné zapomenutí, nikoliv obrazné vyjádření. Indická tradice totiž vždy stála na paměti.

Jak samotné védské hymny, tak i pozdější texty (včetně eposů, zákoníků, předpisů, milostné poezie, filosofických spisů gramatik a slovníků atd.) byly tradovány ústně!

Staří Indové totiž dlouho tajemství písma buď neznali, buď nepovažovali toto vehikulum za dost spolehlivé, aby se mu daly svěřit zásadní věci, na kterých stála tehdejší

civilizace. Je navíc možné, že zde hrálo roli i nějaké tabu (Caesar na druhé straně indoevropského světa zaznamenává nechuť druidů k písmu), ale už sama příroda se proti Indům spikla v tom, že v Indii neroste papyrus, Indové nepoznali papír, pergamen nepřipadal v úvahu z náboženských důvodů (kůže mrtvých zvířat) a hliněné tabulky byly zapomenuty. Indové tedy psali na sušené listí, což je v zemi s proměnlivou vlhkostí vzduchu a zamořenou dřevokazy opravdu problém.

Písmo harapské civilizace bylo dávno zapomenuto, v Indii se tedy muselo postupně zavést znova, jakmile to vyžadoval rozvoj městské civilizace, najmě obchodu. Nejstarší nápisy jsou ty na sloupech krále Ašóky, které jsou v písmu zvaném brahmí (tyto nápisy jsou doprovázeny někdy i texty v řečtině, která do Indie přechodně přišla s Alexandrem a pozdějšími diadochy). Tyto nápisy ale nejsou v sanskrtu ale ve středoindických jazycích. O písmu jsou zmínky již v buddhistických památkách kolem roku pět set př. Kr. Nebudeme zde rozebírat vývoj indických písem (která jsou všechna, včetně dévanágarí, kterým se zapisuje jak sanskrt, tak i hindština, maráthština, nepálština a další jazyky) odvozena od brahmí, ale zastavme se právě u brahmí.

Pokud vidíme Osmidílkku jako izolovanou a dokonalou gramatiku, která ční náhle z ničeho, pak podobně ční i brahmí, neboť je již dokonalé v tom smyslu, že v moderních písmech není nic, co by již nebylo vyvinuto v brahmí.

Proto i zde musíme předpokládat dřívější existenci méně dokonalých psacích systémů, kterými se však psalo právě na pomíjivý materiál listů.

Indické písmo není zjevně odvozené od importovaných písem, ačkoliv lze předpokládat, že přinejmenším bylo inspirováno písmem předovýchodními, najmě aramejským. Ovšem přímou souvislost prokázat nelze.

Zajímavé je, že jistě vzniklo v oblasti, která měla pravidelné námořní spojení se Západem, tj. v jižní Indii, která je sice pod vlivem sanskrtské kultury, ale mluví se tam jazyky nepříbuznými jazykům indoevropským, totiž drávidskými. Z nich je nejdůležitější tamilština.

Všechna indická písmena, jak pro jazyky indoevropské, tak i drávidské, ba i písmena od indických odvozená (barmské, thajské atd.), jsou založena na sylabickém principu.

Princip je to jednoduchý, každé základní písmeno buď reprezentuje vokál, buď konsonant + a. Pomocí diakritiky se tvoří slabiky s jinými vokály než a, spojováním konsonantických znaků do sebe (tzv. ligatury) se vytvářejí konsonantické trsy. Písmo je velmi jednoduché, elegantní a snadné na naučení, srovnatelně jako alfabetská písmena západu. Viz tabulky:

<u>KONSONANTY</u>	<u>sparśa</u> <u>(okluzív)</u>								<u>anunāsika</u> <u>(nazály)</u>		<u>antastha</u> <u>(sonanty)</u>		<u>ūsma/samghashrī</u> <u>(frikatívy)</u>	
<i>kaṅṭhya</i> <u>(veláry)</u>	क	ka /k/	ख	kha /k ^h /	ग	ga /g/	घ	gha /g ^h /	ङ	ña /ŋ/			ह	ha /ɦ/
<i>tālavya</i> <u>(palatály)</u>	च	ca /c,tʃ/	छ	cha /c ^h ,tʃ ^h /	ज	ja /j,dʒ/	झ	jha /j ^h ,dʒ ^h /	ञ	ña /ɲ/	य	ya /j/	श	śa /ɕ,ʃ/
<i>mūrdhanya</i> <u>(cerebrály)</u>	ट	ṭa /t̪/	ठ	ṭha /t̪ ^h /	ड	ḍa /d̪/	ढ	ḍha /d̪ ^h /	ण	ṇa /ɳ/	र	ra /r/	ष	ṣa /ʂ/
<i>dantya</i> <u>(dentály)</u>	त	ta /t̪/	थ	tha /t̪ ^h /	द	da /d̪/	ध	dha /d̪ ^h /	न	na /n/	ल	la /l/	स	sa /s/
<i>oṣṭhya</i> <u>(labiály)</u>	प	pa /p/	फ	pha /p ^h /	ब	ba /b/	भ	bha /b ^h /	म	ma /m/	व	va /v/		

<u>VOKÁLY</u>	nezávisle stojící	přepis	Jako diakritika po प	nezávisle stojící	přepis	Jako diakritika po प
<i>kaṅṭhya</i> (<u>veláry</u>)	अ	a	प	आ	ā	पा
<i>tālavya</i> (<u>palatály</u>)	इ	i	पि	ई	ī	पी
<i>mūrdhanya</i> (<u>cerebrály</u>)	उ	u	पु	ऊ	ū	पू
<i>dantya</i> (<u>dentály</u>)	ऋ	ṛ	पृ	ॠ	ṝ	पृ
<i>oṣṭhya</i> (<u>labiály</u>)	ऌ	ḷ	प्ल	ॡ	ḹ	प्ल
<i>kaṅṭatālavya</i> (<u>palatovelára</u>)	ए	e	पे	ऐ	ai	पै
<i>Kaṅṭhoṣṭhya</i> (<u>labiovelára</u>)	ओ	o	पो	औ	au	पौ

Doporučená literatura v češtině (zájemci mohou napsat, doporučím více):

Erhart, A.: *Sanskrt I.* 1967

Erhart, A.: *Sanskrt II.* 1971

Fišer, I.: *Sanskrt.* 1969

Vacek, J.: *Úvod do studia indických jazyků.* 1971

Erhart, A.: *Struktura indoíránských jazyků.* 1980

Zbavitel, D.: *Průvodce dějinami staroindické literatury,* 1996

Zbavitel, D.: *Otazníky starověké Indie,* 1997

Zbavitel, D.: *Starověká Indie,* 1985

Zbavitel, D.: *Sanskrt,* 1987